

ICONOGRAPHY OF SAINT JOHN OF RILLA THROUGH THE EYES OF PILGRIMS

Liana Galabova

lianagalabova@abv.bg

Independent Researcher, Sofia, Bulgaria

Abstract: *Iconographic abundance of images of Saint John of Rilla for a long time attracts scholarly interest in regard of preservation, presentation, and digitalisation of the rich cultural heritage of Rilla stavropigial monastery as a monument of culture of international value and central pilgrimage sacred site in Bulgaria. Images, church symbols, and prayer processions as element of tourist branding reach the border of secular and religious cultural practices that represent live Eastern Orthodox Christian heritage.*

Exploration of the visual representation of the image of Bulgarian patron saint in artistic-theological details deserves interest in the context of the hierotopy of the cult of saints, their relics and icons, and other objects related to their veneration.

Keywords: *Pilgrimage; Saint John of Rilla; Iconography, Perception of Church Art; Tourist Branding*

ИКОНОГРАФИЯТА НА СВЕТИ ЙОАН РИЛСКИ ПРЕЗ ОЧИТЕ НА ПОКЛОННИЦИТЕ

Лиана Гълъбова

Изследовател на свободна практика, София, България

Резюме: *Иконографското богатство на изображенията на свети Йоан Рилски отдавна привлича интердисциплинен научен интерес във връзка със съхранението, представянето и дигитализацията на богатото културно наследство на Рилския ставропигиален манастир като паметник на културата от световно значение и централен поклоннически свещен обект на България. Иконите, църковните символи и молитвените шествия като елемент на туристическото брендиране на поклонничеството достигат до границата на светските и религиозни културни практики представящи живото*

православно наследство. Проучването на визуалната репрезентация на образа на българския светец-покровител в художествено-богословски детайли заслужава интерес в контекста на йеротопията на култа към светиите, техните мощи и икони и други обекти свързани с почитането им.

Ключови думи: Поклонничество; Свети Йоан Рилски; Иконография; Възприемане на църковното изкуство; Туристическо Брандиране

Предисторията на организирания съвременен поход по пътя на пренасяне на мощите на свети Йоан Рилски е вековна. Възпоменаването на едно от важните българските църковно-исторически събития се разгръща назад във времето и никога не е напълно забравено. И досега по вековна традиция и според условията на своето време и вяра хиляди поклонници изминават различни пътища свързани с рилския светец и достигат до множеството паметните места (Piperkov, 2016) благословени от неговото подвижничество и честването му от всички българи.

Днес хоругви, икони, стенописи, книги, сувенири, дигиталните им варианти и дори емблеми и маркировка с лика на светеца съпътстват вярващите по целия път на туристическия и молитвен преход. Светият образ на Рилския отшелник е популярен из цялата страна и по света като знак за благословието на небесния покровител на българите. А в светите места по маршрутите на Рилския и Светия пътища поклонниците откриват все нови и нови варианти на иконографията на преподобния светец в икони, стенописи, релефи в произведения на църковните приложни изкуства, полиграфия и фотография.

Присъствието на аскетичния светийски лик в разнообразни варианти в досегашните и бъдещи посоки на поклонничество, (Коев & Piperkov, 2017) в неговата туристическа и църковна организация и медийното и художественото му отразяване е фактор за устойчивост на местните културно-религиозни инициативи като нов социален феномен.

Образите на преподобния наш отец Йоан Рилски Чудотворец са важна част от поклонническия поход по стъпките на пренасяне на

мощите на светеца от десетилетие и вдъхновяват участниците в техния скромнен подвиг. Изкуството мълчаливо свидетелства за благословието на светеца и за неговото невидимо присъствие сред пътуващата църква, както възприемат извървяването на пътя ентузиазирани и същевременно благоговейни молитвени туристи. Светецът покровителства чудния начин, по който отделните първоначални семейни, енорийски, туроператорски и студентски инициативи придобиват епархийски и национален характер с тенденция от 2019 вече да надминат местните мащаби на проектен принцип и да прераснат в трансгранично църковно събитие.

Носени в ръцете на поклонниците, извисени на хоругвите, скътани по раниците и в палатките, споделяни с виртуалните поклонници в медиите и съзерцавани от пътуващите молитвеници в храмовете по Светия път и накрая на похода в Рилската обител, иконите на светеца въплъщават неговото невидимо покровителство, застъпничество и благословия. С постепенното удължаване и разклоняване на първоначалния маршрут и вливането на все повече посветени поклонници с всяка година се обогатяват и изображенията на свети Йоан, които се откриват, тръгват по пътя и дори се създават специално за похода. Според организаторите и вдъхновителите на това поклонничество, при всяко изминаване на благословения път, по неведоми начини се появяват не само още хора, които ги посрещат и се присъединяват към инициативата, но и нови места на църковна молитвена памет. Заедно поклонниците преоткриват и популяризират все повече от неизчерпаемата църковна съкровищница на образи на светеца у нас. Различните благоговейно носени, почитани и целувани поклонни икони, допълнени от присъствието на самите молитвени туристи, сред които и духовни лица, фотографиите и видеоматериалите с църковни обекти сред природата и из храмовете се превръщат в емблема на българското свещено пътуване. Свети-Йоановите образи и места и споделянето им с почитателите на похода подкрепят хората изминаващи километри в пост и молитва в памет на пренасянето на мощите на светеца и неговото небесно покровителство

и застъпничество. Първоначалният анализ на тази жива и зрима литургична и историческа образност е посветен на юбилейния поход.

1. Иконографията на преподобния светец

Българската иконография на свети преподобен Йоан Рилски Чудотворец днес е вярно отражение на историята на местния духовен живот. Светецът и обителта изглеждат като част от интересен архитектурен и природен резерват или музеен и туристически обект само до момента на молитвеното им призоваване и на поклонничеството. Разнообразието от образи на българския светец-покровител естествено разпръснати в храмовете, медиите, в научната литература, в изкуството и бита е живо културно богатство – ценност и наследство.

На пръв поглед, вариациите в изобразяването на преподобния най-общо се заключават в това дали светецът е представен повече като отшелник или като игумен. Хората първо забелязват дали монашеските одежди са тъмни, цветни и изпъстрени с украса. Посланието на израза на лицето, жестовете на ръцете, позата на фигурата, въздействат на чувствителните, а текстът на надписите, елементите на пейзажа и символите в декорацията впечатляват любознателните.

Все още е непопулярен интересът към кръста в ръката на светеца като израз на византийската идея за безкръвното мъченичество на преподобните, което постепенно ги отвежда преди лика на мъчениците в иконографската храмова програма. Затова, както и при преподобната светица Петка Епиватска този иконографски елемент, наред с условните червеникави оттенъци в одеждите, не е част от ориентирите за разпознаване на представителите на няколко сонмове светии: преподобни, преподобномъченици и мъченици.

По-конкретно може да се отбележи дали свети Йоан Рилски е представен с покрита глава, с пригладена или на кичури снежнобяла или леко сива коса и заострена или раздвоена и с различни дължини и прозрачност брада. В житийните сцени ще е по-ясно дали той носи постоянно монашеския осветен вариант на днешната качулка като знак за небесно покровителство (Goshev, 1957-1958), (Goshev, 1932),

(Arizanova, 2014), (Manova, 1962), (Manova, 1961). Има ли нагръден кръст, монашески колан, кукол или клубок, схима (аналав) и свързващите ги сакрални елементи от одеждите, които са интересни за хората в ангелски образ (Archimandrite Panteleymonos Pulos, 1992).

Популярната костюмография изисква твърде бегло разпознаване на: кукул и схима с кръстове, някъде спуснат на раменете и светъл, другаде преминаващ в тъмно монашеско було, някъде и с криле, мантия с различно закопчаване, някъде и в долната част, расо в различен цвят, подрасник, отшелническите дрехи: вретиче и кожа. Някъде дори дрехите са с подплата и от скъп цветен плат с ефекти, монашеския кукол и аналав или схима са украсени, коланът и с тока или пафти. Калиграфски са изписани и другите елементи на монашеското одяние, чието изписване на е само особеност на епохата и етнографската област. Но е трудно да се твърди, че одеждите са само начин да се различават преподобните в стенописите, след като другите им физически белези са обобщени до най-изявените или да се очаква, че се е запазил спомен за това как наистина са ходели облечени някога отделните лица.

Наред с кръста, свитъка, броеницата и игуменския жезъл или патерица, дрехите и аксесоарите са все важни елементи от монашеския външен вид и начин на живот с богата символика и приемани при специални молитви при пострижението и при всяко обличане на тези около четири ката дрехи, които в миналото са имали различна дължина и цвят и са се заключавали в идеята за покривало напомнящо криле, броня и шлем, изразяващо присъствието на благодат свисше в отговор на подвижничество. Богословското значение на тези дрехи и молитвите свързани с тях е израз на небесното покровителство на монашеството и отговорностите на вероизповеданието и духовния подвиг.

Православното иконопочитание се тълкува канонично като поклонение към Бога чрез също така реална и условно визуализирана светийска личност отвъд време и пространство и в преобразено

състояние¹ (Zhivov, 2002: pp. 35, 49, 76). Допустимата степен на актуалност на изобразяване се изразява в лик, одежди, пейзаж, текст и жанр, вижда се по стил, материал, калиграфия, авторство, локация във време и пространство. Преподобният свети Йоан Рилски Чудотворец се изобразява според всички тези обстоятелства на материализиране на свещеното, а възприемането на неговия иконичен образ остава духовно и църковно.

Въз основа на изчерпателните проучвания на иконописните изображения на преподобния в българското изкуство (Matakieva-Lilkova, 1981), (Matakieva-Lilkova, 1980), (Matakieva-Lilkova, 1978) и в опит да се излезе извън трудността на точното датiranje, струва си да сравнява и занапред духовната страна на иконографията на средновековните образи на свети Йоан Рилски. Богословската съпоставка на боянския, търновския и рилския, земенския, погановския и други стенописи с най-старите рилски и други икони е част от културната им връзка с православните традиции на Балканите. Преоткриването на ценността на разнообразието на светийската репрезентация и специализираното ориентиране в иконографските особености насърчава особен вид компетентно поклонничество, което опазва вярата от идеологизиране и дава възможност за устойчивост на религиозно-културния туризъм.

Църковно-художествените образи на свети Йоан Рилски Чудотворец мълчаливо свидетелстват за неговия подвиг през следващите почти десет века до днес. Почитането на светеца в търновските и

¹ Виктор Живов, Светостта: кратък речник на агиографските термини, София, Славика, ISBN 954-8520-15-X, 2002, Страници: 35, 49, 76. (Zhivov, 2002: pp. 35, 49, 76), разграничава служебно (към Божествените персонажи) и неслужебно (към светиите и свещените обекти) почитане на светиите аналогично на иконопочитанието. Разликата във връзката на свещените образи с личностите на първообразите, предмет на вековни догматически уточнения, касае също и вариращото във времето разграничение на икона и картина, епос и агиография. Въздаването на благоговейна почит по йерархия на личностите и изображенията им очертава и йеротопията на пренасяне и въдворяване на мощи по императорския церемониал на тържествено влизане в град (освещаване на пространства, териториална йерархия на култа). Сонмът (още лик или чин) на преподобните начело с почитаните още приживе подвижници, основатели на обители уравновесява тенденциите на идеологическо обвързване на църквата с държавността.

софийски средновековни градове и области, както и в югозападните Балкани и близките земи, достига до времената на латинско културно влияние и исихастки църковен отпор² (Zhdakov, 1995: pp. 295-307, 301), (Zhdakov, 1993). Тогава се създават средновековните паметници на боянската, търновска и рилска иконография на светеца, а по-късно другите стари стенописи: рилски³, земенски⁴ (Mavrodinova, 1980), погановски, появяват се късносредновековните сеславски, алински, добърски, още по-късните драгалевски, и други варианти. През Възраждането, в Самоков и Суково свети Йоан се рисува в близост до композицията „Покров Богородичен“ и сякаш става част от нея. Сред множеството забележителни самоковски икони се откроява Плевенската в царския ред на красивия иконостас на вкопания стар храм „Свети Никола“. Също така и за отделните образци на другите балкански зографски школи, за паметници като албанската, етрополската и странджанската и много други отделни икони и иконни композиции из музеи, галерии, частни колекции, храмове и поклоннически репортажи, за изображенията на светеца до наши дни и по света и дори до полюсите, може да се каже, че като цяло са известни, публикувани и сравнително добре проучени, но все още има какво да се допринесе като информация, подходи и систематизация.

На Света гора има около двадесетина, повече или по-малко представителни изображения на светеца в различен иконографски контекст (Enev, 1997), (Enev, 1994), (Enev, 2005), (Genova, 2002b) в Зограф

2 Зарко Ждраков, Към въпроса за влиянието на Италианския ренесанс в православното изкуство на Балканите през XV век, В: Ренесансът и България, София, Гея Либрис, ISBN 954-8232-60-X, 1995, Страници: 295-307, 301, (Zhdakov, 1995: pp. 295-307, 301) очертава тенденцията на класицизиране свързана с тогавашната църковна геополитка и пречупена през цивилизационния отговор на исихасткия хуманизъм във византийското изкуство от късния палеологов период на ранния XV век, към която донякъде се отнасят старите изображения на светеца, въпреки колебанията в стиловия им и археологически анализ;

3 Проучените от професор Любен Прашков стенописи в параклиса „Свето Преображение“ на Хрельовата кула със запазени житийни сцени и реставрация дискутирана днес и от Иван Ванев;

4 Лиляна Мавродинова, Земенската църква. История, архитектура, живопис, София, Български художник, ISBN 75-Б(092)III21 9538274512/7240-24-80, 1980, (Mavrodinova, 1980); стилът се приема за архаичен.

и в Хилендар и в посветения му там параклис, включително житийни сцени, Хилендарската икона в критски стил и нови стенописи и икони. Най-логично за българския манастир там е изобразяването му в притворите между свети Козма Зографски и свети Атанасий Атонски, също и със сръбските преподобни и благоверни светии, с ктиторите и т. н. Интересни елементи допринасящи за образите на светеца са обемните и декорирани нимбове и звездите по синия фон на някои църкви. Наред с представителните изображения, запазени са и по-схематични и стилизирани, някои от които на външни стени и изсивели от времето.

Емблематични образи на светеца са запазени в Рилския манастир, в параклиса на кулата „Преображение Господне“, в църквата „Рождество Богородично“, в обособените в наоса северни параклис „Свети Никола“ и южен „Преп Йоан Рилски“, за който се предполага, че е запазен от стария храм. Отделни параклиси са посветени на свети апостол и евангелист Йоан Богослов и на Свети свети Сава и Симеон Сръбски, а кръщелният – „Рождество Богородично“ е нов. Всички тези паметници, обстойно проучени и реставрирани, както и гробищния храм „Въведение Богородично“ и подалечните сгради и храмове в скитовете и метосите по течението на Рилската река на изток и на запад от манастира, дават една богата картина на свети-Йоановата иконография.

Любимо за поклонниците през вековете е мястото на отшелничеството на светеца с пещерата, извора и камъка, над средновековния скит на Старата постница⁵ (Gergova, 2002), (Genova, 2001) с църквата „Успение на свети Йоан Рилски“, издигната на гроба на светеца и по-късно украсена със стенописи подобни на манастирския параклис „Свети Йоан Богослов“. Още преди откриването на мощите в края на Х век и пренасянето им в Средец, а после и по време на странстванията им, тук монасите са се отдалечавали за молитва през постите като поклонници, възможно най-

5 Уебсайт: Рилска света обител, [Rila Holy Monastery, <https://rilskimanastir.org/bg/postnitci-i-metosi/starata-postnitca/>, (Last view: 01.04.2019)];

близко до своя учител. Новата постница, скит „Свети Лука“ на мястото на успението на племенника на светеца, с храмовете „Свети Апостол и Евангелист Лука“ и „Покров Богородичен“ също има подобно възпоменателно значение. Най-новата, Теодосиева постница, е посветена на патриарх Евтимий и преподобен Теодосий Търновски. Изписана е през 1956 година от Шелехов с дарения на зографа и рилски монах Теодосий, но и останала недовършена, без иконостас, при изселването на братството през 1961 година⁶. Гробищният манастирски храм „Въведение Богородично“, църквата "Св. Петър и Павел" в метоха Орлица и църквата "Успение Богородично" в метоха Пчино за поклонниците са един живописен разказ на житието на светеца и историята на неговия вековен култ. Богатата литература за тези свети места, образите от тях и документите съживяващи интересните обичаи на едновременното поклонничество са незаменим извор, коректив и неизчерпаем информационен ресурс за съвременните практики.

Рилският манастир като духовно средище свързва средновековните, възрожденските и съвременните традиции на духовен живот и отразяващите го църковни изкуства. Развитието на църковната графика и тиражирането на иконни щампи представляващи житието на светеца, успението, мощите и чудотворната икона⁷ (Genova, 2002a: pp. 45-74, 65) е важна стъпка в църковната проповед осъществявана оттук чрез рилските духовници, поклонници и таксидиоти в цялата страна. В експозицията и библиотеката на манастира могат да се видят и художествените материални измерения на тези процеси и как образа на светеца се мени в разнообразни материали и контексти.

6 Уебсайт: Рилска света обител, [Rila Holy Monastery, <https://rilskimanasitir.org/bg/postnitci-i-metosi/teodosieva-postnitca/>, (Last view: 01.04.2019)]

7 Елена Genova, Модели и пътища за модернизирание на църковната живопис в българските земи от втората половина на XVIII и XIX век, В: Историческо бъдеще, ISSN 1311-0144, №2, 2002, Страници: 45-74, 65, (Genova, 2002a: pp. 45-74, 65); Изображението на пренасянето на мощите в църковните щампи е обект на проучване на Любомир Трайков в Юбилейната научна конференция по случай 550 години от връщането на мощите на преподобни Йоан Рилски от Търново в Рилския манастир, Рилска света обител, 18-19 юни 1919 година;

1.1 Основни иконни типаж

Първите иконични образи на светеца могат да се търсят във времето на успението му, когато местното почитане на духовен старец е преминало в общоцърковна канонизация на преподобен. Според запазените най-стари иконографски варианти, днес се предполага, че първата му допоясна икона, каквато днес се изписва и открива пред народа в момента на прославлението може да е била от средечки тип, а в последствие с развитието на култа (Bakalova, 2016) се оформя търновски или рилски тип⁸ (Penkova, 2008). Появата на стенописите в цял ръст се свързва с мястото на рак(л)ата с мощите при няколкото пренасян⁹ (Hristova, (eds.), 1993) и първите храмове посветени на преподобния Йоан Рилски. Житийните икони и стенописи, щампи и произведения на приложното изкуство вероятно са започнали да се появяват столетие по-късно, както е било закономерно във византийското изкуство (Bakalova, 1986). Съвременните поклонници в търсене на оптималното изображение илюстриращо словесния образ запазен в житията и другата църковна литература се опитват да реконструират образа на свети Йоан максимално близко до най-старите към момента съхранени и достигнали до нас иконни изображения. Но оправдано ли е това, ако е общоприет друг образ?

След изобилието на пишна възрожденска иконография, последвана от академичната и стилизираната икона, днес ни е трудно да се върнем на съдържания образ на византийската рилска икона от XIV век. В нея светецът е изобразен статично, масивно, близко до стила на Панселинос, без излишно да се драматизира, нито лика, нито монашеското облекло символизиращо още и духовна радост и нетленни. Светецът държи кръста здраво и изправено като оръжие,

8 Бисерка Пенкова, Образът на свети Йоан Рилски в Боянската църква, В: Старобългарска литература, Том 39-40, № 1, 2008, ISSN 2535-0919, 0204-868X, Страници: 163-183, (Penkova, 2008); стенописта е от 1259 година, но някои автори предполагат, че образът и надписът на свитъка на светеца е сред няколкото по-късни;

9 Пренасянето на мощите на свети Йоан Рилски през 1469 година в светлината на историческите събития, В: Христова, Боряна (отг. ред.), Българският XV век, София, НБКМ, ISBN: 954-523-004-5, 1993, Страници: 85-92, (Hristova, (eds.), 1993);

свитьъкът прибран и нищо не разсейва зрителя. Копие на тази икона, от хисарския зограф Мирослав днес се пази в Ротондата „Свети Георги“ в София, където художникът изписва иконостаса. Интересно е, колко различна по стил и близка по функции е популярната народна печатна икона, пред която повечето хора се обръщат към светеца – синодалната църковна картина от средата на миналия век от Михаил Малецки¹⁰ (Вонов, 2007), в която художникът акцентира на монашеските одежди с техните символи, на очите и брадата. Някъде в храмовете се появяват и картини на светеца с още по-изразителен поглед, където светецът е с открита глава и друго облекло, другаде бива бос или с бедни дрехи.

1.2 Свитьците в ръцете на свети Йоан Рилски

Духовните послания по свитьците на иконите и стенописите на преподобния светец Йоан Рилски Чудотворец се обогатяват наред с иконографията. До нас заедно с иконите като свидетели на почитта към светеца-покровител са достигнали множество старобългарски, новобългарски, църковнославянски и съвременни текстове, чрез които преподобният отец не спира да отправя своите молитви и призиви свисше. Изписани калиграфски, тези откъси от свещена литература все повече се възприемат, и от художниците, и от вярващите, почти като декорация към иконата. Визуално познатите думи въздействат културно и църковно, но не винаги се забелязват и четат като жива проповед и

10 Йонко Бонов, Художникът Михаил Малецки, София, Екопрогрес, ISBN 978-954-9447-28-6, 2007, (Вонов, 2007). Една от двете икони на Малецки спечелили синодалния конкурс за образ на преподобния по случай юбилея през 1946 е отпечатана в голям тираж, разпространена из цялата страна и представлява светеца с покрита глава, в маслено-зелен колорит, патерица в дясната ръка и свитьк долу в лявата с думите „Господи, възлюбих...“. Вероятно по същия повод е нарисувана от Ростовцев иконата на светеца в притвора на Руската църква, където той е представен тържествено и динамично, в тъмни дрехи на наситен син фон, с прозрачен ореол и с открита глава, същия надпис на свитька, но изцяло изписан и обръната към вярващите десница, подобно на пощенската марка на Гудженов и цветната шампа на Харалампи Тачев. Отделно още през 1938 година образът на светеца от Малецки е разпространен в печатен каталог по целия свят, заедно с останалите спечелили международен конкурс негови академични икони на основните и български светийски персонажи, повлияни от образци на руски хромолитографии.

благословия към православните християни от всички времена. Някога мъдрото слово на светеца е било насочено към неговите последователи в монашеския живот. Неведнъж в трудни и размирни времена това е било малкото, което е можело да достигне до хората лишени от църковен живот. Например, днес актуално за съвременните хора звучи предупреждението на светеца от неговия Завет: *най-вече да се пазим от змията на сребролюбието, защото то е корен на всяко зло, според Апостола, който го нарича второ идолослужение*. Затова заслужава интерес възможността за вникване в значението на български¹¹ на текстовете от свитъка на светеца, които поклонниците могат да открият на пръв поглед в отделните стари и съвременни изображения като небесно светоотеческо послание (Приложение 1).

Съпоставката на множеството църковни текстове, изображения и символи свързани със сакралната репрезентация на свети Йоан Рилски Чудотворец и нейните проучвания разкрива в детайл някои културни явления в конкретния църковно-исторически и актуален поклоннически контекст на възприемане на изкуството, които заслужават по-нататъшно изследване. От перспективата на отговорността за съхранение, представяне и дигитализация на материалното и живото културно наследство предстои да бъде направено още много за да се подсигури една оптимална основа за подобряване на съществуващите практики с цел те да се интегрират устойчиво в приоритетните области на социалния живот.

Бележка. Приложенията към този текст може да видите в края на сборника.

11 За целите на това проучване не се привеждат точните текстове и техните преводи, тъй като резултатите от палеографските изследвания варират при различните паметници, но тук се търси проследяването на възможностите за непосредствено възприемане и разговорна интерпретация.

Литература / References

- Arizanova, Silviya, (2014).** Apparel in the World of Bulgarians in 12th-14th Centuries (in Bulgarian), In: Kostova, Rosina (ed.), *Medieval People and their World*, Publisher: Faber, Veliko Tarnovo, Bulgaria, ISBN ISBN: 978-619-00-0108-9, 2014, Pages: 633-644 // [Аризанова, Силвия, Облеклото в света на българите през XII-XIV век. – В: Костова, Росина (състав.), Средновековният човек и неговият свят, Велико Търново, Фабер, ISBN 978-619-00-0108-9, 2014, Страници: 633-644];
- Bakalova, Elka, (2016).** The Cult to Relics and Miraculous Icons: Traditions and Contemporaneity (in Bulgarian), Publisher: IEFSEM-BAS, Sofia, Bulgaria, ISBN 978-954-322-836-2, 2016 // [Бакалова, Елка, Култът към реликвите и чудотворните икони. Традиции и съвременност, София, ИЕФЕМ-БАН, ISBN 978-954-322-836-2, 2016];
- Bakalova, Elka, (1986).** To the Interpretation of Earliest Hagiographical Cycle about Saint John of Rilla in Visual Art, In: *Cyrillo-Methodian Studies*, Volume 3, 1968, ISSN 0205-2253, Pages: 146-153 // [Към интерпретацията на най-ранния житиен цикъл за Иван Рилски в изобразителното изкуство, В: Кирило-Методиевски студии, Том III, 1986, ISSN 0205-2253, Страници: 146-153];
- Bonov, Yonko, (2007).** The Artsit Michael Maletsky (in Bulgarian), Publisher: Ekoprogress, Sofia, Bulgaria, ISBN 978-954-9447-28-6, 2007 // [Бонов, Йонко, Художникът Михаил Малецки, София, Екопрогрес, ISBN 978-954-9447-28-6, 2007];
- Enev, Michail, (1997).** Rilla Monastery (in Bulgarian), Publisher: Balkan, Sofia, Bulgaria, ISBN: 9549517039, 1997 // [Енев, Михаил, Рилският манастир, София, Балкан, ISBN: 9549517039, 1997];
- Enev, Michail, (1994).** Athos – Zographou Monastery (in Bulgarian), Publisher: Kybela, Sofia, Bulgaria, ISBN 954-8408-01-5, 1994 // [Атон – манастирът Зограф, София, Кибела, ISBN 954-8408-01-5, 1994];
- Enev, Michail, (2005).** The mural images of St. John of Rila in the monasteries and chapels of Holy Mount – Athos (in Bulgarian), In: *Seminarist Newspaper*, № 2, April 2005, № 3, May 2005 // [За Стенописните изображения на свети Йоан Рилски в манастирите и параклисите на Света Гора – Атон, Вестник Семинарист, № 2, април 2005, № 3, май 2005];
- Genova, Elena, (2001).** Church at the Tomb of Saint John of Rilla. Murals, and Painters (in Bulgarian), In: *Slavonic Saints in the History of Christian Church*, Annual of Sofia University: Centre of Slavic-Byzantine Studies, Volume 91(10), 2001, ISSN 1311-784X, Pages: 133-146, 319-329 // [Църквата при гроба на

свети Йоан Рилски. Стенописи и Зографи, В: Славянските светци в историята на християнската църква. Годишник на Софийския университет: Център за славяно-византийски проучвания, Том 91 (10), 2001, ISSN 1311-784X, Страници: 133-146, 319-329];

Genova, Elena, (2002a). Models and Ways of Modernisation of Church Painting in Bulgarian Lands from Second Half of 18th and from 19th Centuries (in Bulgarian), In: Historical Future, ISSN 1311-0144, No 2, 2002, Pages: 45-74 // [Генова, Елена, Модели и пътища за модернизиране на църковната живопис в българските земи от втората половина на XVIII и XIX век, В: Историческо бъдеще, ISSN 1311-0144, №2, 2002, Страници: 45-74];

Genova, Elena, (2002b). Parallels between Monuments of Monumental Mural Painting in Rilla Monastery and Zographou Monastery on Athos from the Second Half of 18th Century (in Bulgarian), In: Tepavicharova, Paulina (ed.), Agiorite Cloister Zographou, Volume II, Sofia, University Press, 1996, Pages: 309-325 // [Паралели между паметници на монументалната живопис в Рилския манастир и манастира Зограф на Атон от втората половина на XVIII век, В: Тепавичарова, Паулина (съст.), Светогорска обител Зограф, Том II, София, Университетско издателство, 1996, Страници: 309-325];

Gergova, Ivanka, (2002). Grave of Saint John of Rilla (in Bulgarian), In: Πιτῶν: Studies in Honour of Professor Ivan Marazov, Publisher: Anubis, Sofia, Bulgaria, ISBN 9544264310, 2002, Pages: 599-607 // [Иванка Гергова, Гробът на свети Йоан Рилски, В: Гичева, Росица, Костадин Рабаджиев (състав.), Πιτῶν: Изследвания в чест на проф. Иван Маразов, София, Анубис, ISBN: 9544264310, 2002, Страници: 599-607];

Goshev, Ivan, (1957-1958). Old-Bulgarian Services for Entering Monasticism: Text, Translation, and Comment (in Bulgarian), In: Annual of Theological Academy, Volume 7(33), 1957/1958, ISSN 0323-9578, Pages: 407-447 // [Гошев, Иван, Старобългарски чинопоследования за встъпване в монашество: Текст, превод и коментар, В: Годишник на духовната академия, Том 7(33), 1957/1958, ISSN 0323-9578, Страници: 407-447];

Goshev, Ivan, (1932). The Apparel of Old-Bulgarian Monks according to Byzantine-Bulgarian Sources from 9th-11th Centuries (in Bulgarian), In: Proceedings of National Ethnographic(al) Museum, Volume X-XI, 1932, ISSN С610-8377, Pages: 37-72 // [Облеклото на старобългарските монаси според византино-български извори от IX-XI вв., В: Известия на народния етнограф(иче)ски(я)музей, Том X-XI, 1932, ISSN С610-8377, Страници: 39-72];

Hristova, Boryana, (eds.), (1993). Balgarskiyat XV vek (in Bulgarian). Sofia, Bulgaria, NBKM, ISBN: 954-523-004-5, 1993, pp. 85-92 // [Христова, Боряна (отг. ред.), Българският XV век, София, НБКМ, ISBN: 954-523-004-5, 1993, Страници: 85-92];

- Koev, Evgeny; Piperkov, Paskal, (2017).** On the Route of Transfer of the Relics of St. John of Rila from Sredetz to Tarnovgrad in 1195. Chronology of the Pilgrimage March "St. John of Rila" 2016 (in Bulgarian), Science series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (P. Petkov & G. Bogdanova, Eds.), volume 3, issue 1, pp. 70-100, ISSN: 2367-8038, http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/3_1/06-KIN-3-1-2017.pdf
- Manova, Ekaterina, (1962).** Kinds of Medieval Apparels according to Murals from 13th-14th Centuries (in Bulgarian), In: Proceedings of National Ethnographic(al) Museum, Volume V, 1962, ISSN C610-8377, Pages: 5-73 // [Манова, Екатерина, Видове средновековни облекла според стенописите от XIII – XIV вв. в Югозападна България, В: Известия на Етнографския институт и музей, Том V, 1962, ISSN C610-8377, Страници: 5-73];
- Manova, Ekaterina, (1961).** Garments and Materials in the Painting of Zemen Church (in Bulgarian), In: Archaeology, No2, 1961, ISSN 0324-1203, Pages: 1-7 // [Облекла и тъкани в живописа на Земенската църква, В: Археология, №2, 1961, ISSN 0324-1203, Страници: 1-7];
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1981).** Bulgarian National Saint in Medieval Visual Art 13th-15th centuries (in Bulgarian), In: Giyzelev, Vassil, (ed.), History, Art, and Culture of Medieval Bulgaria, Publisher: Narodna Prosveta, Sofia, Bulgaria, 1981; Pages: 196-210 // [Матакиева-Лилкова, Теофана, Българският национален светец в средновековното изобразително изкуство XIII-XV вв., В: Гюзелев, Васил (състав.), История, изкуство и култура на средновековна България, София, Народна просвета, 1981, Страници: 196-210];
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1980).** Ivan Rilsky and Tarnovo Cultural Traditions (in Bulgarian), In: Vekove, No 1, 1980, ISSN 0324-0967, Pages 5-15 // [Иван Рилски и търновските културни традиции, В: Векове, № 1, 1980, ISSN 0324-0967, Страници: 5-15];
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1978).** Image of Saint John of Rilla in Bulgarian Visual Art (in Bulgarian), In: Proceedings of Church-Historical Institute and Archive and Church-Historical and Archaeological Museum, Volume 1, 1978, Pages: 87-116 (Образът на свети Иван Рилски в българското изобразително изкуство, В: Известия на църковноисторическия институт и архив и на Църковноисторическия и археологически музей, Том 1, 1978, Страници: 87-116);
- Mavrodinova, Lilyana, (1980).** Zemen Church: History, Architecture, Painting (in Bulgarian), Publisher: Balgarski hudozhnik, Sofia, Bulgaria, ISBN 75-Б (092) III 21 9538274512/7240-24-80, 1980 // [Мавродинова, Лиляна, Земенската църква. История, архитектура, живопис, София, Български художник, ISBN 75-Б(092)III21 9538274512/7240-24-80, 1980];

- Penkova, Bisserka, (2008).** The Image of Saint John of Rilla in Boyana Church, In: Old Bulgarian Literature, Volume 39-40, No 1, 2008, ISSN 2535-0919, 0204-868X, Pages: 163-183. (Пенкова, Бисерка, Образът на свети Йоан Рилски в Боянската църква, В: Старобългарска литература, Том 39-40, № 1, 2008, ISSN 2535-0919, 0204-868X, Страници: 163-183);
- Piperkov, Paskal, (2016).** Studies of Places, Related to St. John of Rila. Chronology of the Pilgrimage March "St. John of Rila" 2015 (in Bulgarian), Science series Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (P. Petkov & G. Bogdanova, Eds.), volume 2, issue 1, pp. 117-126, ISSN: 2367-8038, http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/2_1/13-KIN-2-1-2016.pdf
- Pulos, Panteleymonos, Archimandrite, (1992).** Saint John of Rilla: Eternal Celestial Patron of Bulgarian People, Publisher: University Press, Sofia, Bulgaria, 1992 // [Пулос, Пантелеймон, Архимандрит, Свети Иван Рилски: вечен небесен покровител на българския народ, София, Университетско издателство, 1992];
- Zhdakov, Zarko, (1995).** On the Issue of the Influence of Italian Renaissance on Eastern Christian Orthodox Art on the Balkans in 15th Century, In: Renaissance and Bulgaria, Publisher: Geya Libris, Sofia, Bulgaria ISBN 954-8232-60-X, 1995, Pages: 295-307 // [Ждраков, Зарко, Към въпроса за влиянието на Италианския ренесанс в православното изкуство на Балканите през XV век, В: Ренесансът и България, София, Гей Либрис, ISBN 954-8232-60-X, 1995, Страници: 295-307];
- Zhdakov, Zarko, (1993).** Translation of Relics of Saint John of Rilla in the Light of Historical Events, In: Christova, Boryana (ed.), Bulgarian 15th Century, Sofia, Bulgarian National Library, ISBN: 954-523-004-5, 1993, Pages: 85-92 // [Пренасянето на мощите на свети Йоан Рилски през 1496 година в светлината на историческите събития, В: Христова, Боряна (отг. ред.), Българският XV век, София, НБКМ, ISBN: 954-523-004-5, 1993, Страници: 85-92);
- Zhivov, Viktor, (2002).** Sanctity: Short dictionary of Hagiographic Terms, Publisher: Slavica, Sofia, Bulgaria, ISBN 954-8520-15-X, 2002 (Живов, Виктор, Светостта: кратък речник на агиографските термини, София, Славика, ISBN 954-8520-15-X, 2002);

Appendix 1. of
“Iconography of Saint John of Rilla through the eyes of
pilgrims”
pp. 100-115

Liana Galabova
lianagalabova@abv.bg
Independent Researcher, Sofia, Bulgaria

Приложение 1. Към
„Иконографията на Свети Йоан Рилски през очите на
поклонниците“
с. 100-115

Лиана Гълъбова
Изследовател на свободна практика, София, България

Старозаветни стихове от псалми

Единият от най-често срещаните текстове върху свитъка на светеца е: „Приидите чада, послушайте мене, страху Господню научу вас...“ или „Елате, чада, послушайте ме, ще ви науча на страх Господен!“ (Пс. 33:12 Дойдете, деца, послушайте ме: на страх Господен ще ви науча) С тези думи пастирът и духовен отец благо увещава своите обични възпитаници и следовници през вековете по пътя на искрената вяра и благоговейното смирение водещи чрез покаяние към всички други християнски добродетели. Текстът е част от псалом започващ с думите „Благословлю Господа...“¹ възпяващ силата на избора на страх от Бога водещ към спасение за сметка на тежестта на житейските страхове. Преदिшният стих в псалома е популярен като песнопение от Петохлебието и заедно с последващия обещават

¹ Синодална Библия, [Synodal Bible,
<http://www.pravoslaviefo.com/bible/sz/ps/33.htm>, (Last view: 01.04.2019)]

дълголетие и благополучие на вярващите. В богослужението този псалом с пее в края на великопостните вечерни последования и също така е част от молитвите преди Свето причастие². Този текст е най-често по свитъците на светеца в самоковски възрожденски икони.

Следващият популярен свитък на свети Йоан Рилски е с думите: „(Господи) Возлюбих благолепие (я, ю) дому(а) Твоего(му) и место селения слави Твоя...“ или „Вълюбих, Господи, благолепието на Твоя дом и местообитанието на Твоята слава!“ (Пс. 25:8 Господи, обикнах обиталището на Твоя дом и мястото, дете живее Твоята слава). Този псалом започва с думите: „Суди ми, Господи...“ и възпява готовността да се култивират благочестиви нагласи като критерий за принадлежност към църквата в сравнение с външния свят. Стихът, който често е изписан само наполовина, добре подхожда за надписи при входа на храмовете и заедно с други подобни слова заменя по-строгото послание от свитъка на свети архангел Михаил.

Двата текста могат да се съберат и един след друг, първо обръщението към чедата, после заедно с тях към Господ, на по-дълъг свитък, с повече съкращения в думите или по-дребни букви. Това решение от стара рилска житийна икона и щампа с изгледа на манастира днес стои в проскинитарий на южната стена в храм „Свети Георги“ в София. Под тази икона, аналогично на същия проскинитарий на среущположната част на храма има аналойна картина, която изобразява светеца сред природата, зедно с пастир с куче, мечка и бял орел, напомнящ за покровителството на преподобния от свети Йоан Богослов³. Последователността на тези два псаломски стиха съчетава смирението и благочестието от първия с връзката на видимото църковно благолепие със съзнанието за облагодатяване на светите места и благоговейната почит и прослава към Бога и неговите угодници.

² Полный православный молитвослов, Псалтирь как требник: Псалмы, употребляемые на Богослужениях, [Psalms Used in Divine Services, <https://www.molitvoslov.com/text871.htm>, (Last view: 01.04.2019)]

³ Едни от най-хубавите стари стенописи на свети Йоан Рилски у нас са запазени в църкви на свети Йоан Богослов. В няколко от случаите образът на рилския отшелник е в съседство със стенописа на свети апостол Петър. Специалистите откриват аналогия и търсят възможни заемки и замени на образа на преподобния с тези на свети Йоан Лествичник и други преподобни

Третият старозаветен текст срещан по свитъците на светеца е: „Се удалихся бегая (земная) и водворихся в пустыни. (Чаях) и взисках Господа (Бога) спасающего мя (от малодушия и от бури)“ или „Ето, отдалечих се бягайки (в изгнание) и се въдворих в пустинята и потърсих (очаквах) Господа, спасяващ ме от малодушие и от буря...“ (Псалом 54: 8-9 ... далеч бих се отстранил и бих останал в пустинята; побързал бих да се скрия от вятъра и бурята). Среща се на виещия се свитък на светеца от Курилски манастир и на двете патронни храмови икони, царската и стенописната, а вероятно и при други преподобни и в други паметници от това време. Същият текст се вижда на стенописа на светеца от 1499 година или края на XV век, от костурската художествена школа, в църквата на Погановския манастир „Свети Йоан Богослов“ в Нишка епархия, на река Ерма в днешна Сърбия. Преподобният е на централно място в наоса на този храм, в първия регистър светии в цял ръст, втори до последователя си свети Йоаким⁴, след северния клирос, с открита глава и вдигната благославяща десница. За да звучи добре на български, този надпис би следвало да се изпише заедно с предишния стих. Псаломът е част от последованието на Шестия час от дневния богослужебен кръг, което възпоменава Разпятието. По тази причина би могло да се очаква, че на иконите с такъв свитък, свети Йоан Рилски ще държи също и кръст с Разпятие.

Емблематични изрази от светоотеческата литература

За текстовете по свитъците на преподобните е характерно, че съдържат любимите в монашеските среди наставнически изречения от Свещеното предание, които понякога са тълкувания на новозаветни библейски текстове. По-сложен и също популярен текст на свитъка: „В сердцах кротких почивает Господ, душа же смятенная седалище дьявола ест...“ или „В кротките сърца е Господ, а пък смутената (метежна) душа

⁴ И двата стенописа са надписани със съкращението за свети отец преди името (както на някои икони цялото име на свети Йоан се свежда до „свети отец“ или пояснението „от Рила“ е било изтрито през вековете), а надписът на преп Й(Я)оаким Осоговски или Сарандапорски звучи малко изменено, но също като на българския „отчов“ свитък: „Приидете чеда, послушайте мене, страху Господню научу вы!“

е седалище на Дявола!“⁵ Такъв е гръцкият текст на старинната аскетична рилската икона с обкови на ореола и десницата с патерицата, кръгли розетки на надписа⁶ и още една икона⁷, на която светецът държи диагонално кръст, свитъкът е развит хоризонтално и надписан по дължина, а розетите са украсени. Тези думи се намират и в едно монументално съвременно изображение в цял ръст в южната част на източната стена на притвора на Дървенишкия манастир „Свети Илия“ в квартал Младост 1 в София, където ми беше разяснено, че това е монашеския вариант на свитъка на този светец.

Не по-малко поучителен и днес е монашеският текст по свитъка на свети Йоан Рилски от неговия средечки или боянски иконографски тип образ в стенописта на Боянската църква (Penkova, 2008: pp. 163-183). Същото послание виждат днес поклонниците в древния столичен храм „Света София Премъдрост Божия“ на южната стена, където от двете страни на галерията са окачени иконите на изтъкнатия църковен живописец Господин Желязков Сербезов от 30-те години на XX век⁸. Сякаш сам преподобният казва на силно вярващите: „Хотяй пожити без

⁵ Слово 24, ст. 7 от Лествицата на Словото на свети Йоан Лествичник, тълкувание на третото блаженство (Евангелие от Матей 5:5) и на други библейски откъси свързани с тази добродетел;

⁶ Съвременно неголямо копие на тази рилска икона стои на второ място от север на северния аналоен шкаф в катедралния храм „Света Вмчца Неделя“ в София с архаичен български надпис „Свети Йоан Рилски отшелник“ и текст на свитъка на гръцки език, може би за да не смущава вярващите със своята откровеност... В друго миниатюрно копие в колекцията дарове на патриарх Кирил в ЦИАМ, с красиво гравирани ореол и подобно определение пустинник или подвижник. Сред множеството нови варианти на тази иконография е иконата в западна проскинитарна ниша в дървенишкия храм „Свети Георги“, която заменя по-скромната икона и пред която гори кандило.

⁷ Pravoslavieto,

http://www.pravoslavieto.com/iconopis_bulgarian/1/svetii_bg/10.19/10.19_sv_ivan_rill_a.jpg, (Last view: 01.04.2019)

⁸ Богородичен триптих изписан от същия автор, обкован от златаря Христо Николов и дарен при царското бракосъчетание е поместен в Църковен вестник, страница 5, №1-2 от 2 януари 1932 година. Образът на светеца от лявата страна на Богородица, като небесен покровител на царица Йоана, в противовес на иконата на свети цар Борис, следва подобна иконографска схема, с открита глава, десница на гърдите и свитък с надпис: „Хотяй...“. Надписът под чернобялата фотография споменава охридски иконописни образци, а преподобният е изписан по боянския модел и текстыт на свитъка е същият. Композицията напомня за иконостаса на южния престол на патриаршеския храм, за двата проскинитария в иконостаса на църква „Света Параскева“ в София.

печали (пожити), да отвержешся всего земнаго сластолюбия“ или „Който иска (желаещият) да (за)живее без печал (грижи), нека се отрече (отвърне, откаже) от цялото земно сластолюбие (удоволствия)!“. Този надпис се среща през последните векове, в Раковишки, Изворски и Клисурски манастири (Matakieva-Lilkova, 1981), (Matakieva-Lilkova, 1980), (Matakieva-Lilkova, 1978), (Penkova, 2008: pp. 163-183, 179). Същият надпис стои на голямата допояснна проскинитарна икона в северната част на наоса на църквата „Света Троица“ в София, в квартал Слатински редут.

Един вариант на обръщение към вярващите е текстът от свитъка на критската по стил Хилендарска икона на светеца от XVII век: „Аще отца ме хошете нарицати, подобите ся моим делом.“ или „Ако искате да ме наричате отец, оприличавайте се на делото ми. „С не по-малко категорични и задълбочени аскетични послания има свитъци на свети Йоан, които се срещат по-рядко и при други преподобни отци: „Аще не оставите вся мирская, не можете бити монаси...“ или „Ако не оставите всичко светско, не можете да бъдете монаси!“; „Скръбта по Бога произвежда неизменно покаяние за спасение, а световната скръб докарва смърт!; „Братие, оружия монаха суть, поучение, моление...“ Поради популярността на аскетичната литература в процесите на съживяване на православно наследство, в иконописата все по-често започва да се стига до подобни сентенции в писмените извори. Но възприемането им до голяма степен зависи от това колко удачно са поместени, надписани или ръкописани в иконите, така че да не загрозяват и доминират образа, а да повишават качеството на живописата с по-скромни качества.

Наставления от Завета на светия отец

Според избора на духовенството, настоятелството и зографите в зависимост от предназначението на дадено свето място вариантите за текст към образа са още повече. Следващи по популярност в изкуството са думите от Завета на преп Йоан Рилски, чиято сложност като литературен паметник и вплетените в него цитати са добре проучени: „Богатство монаха (иноку) не сребро и злато, а (совершенное)

нестяжание..." или „Чада мои, богатството на монаха не е (се състои) в сребро(то) и злато(то), а в съвършено(то) (пълно) нестежание (крайна бедност, скромност) (и отсичане на волята си и в голямо смирение!“⁹ Такъв текст четем и на свитъка в лявата ръка на светеца в арковидната надвратна патронна икона носена от ангели на фронтона на Самоковската порта на Рилския манастир, въпреки че образът напомня повече на обкованата рилска икона. Целият текст е на свитъка на вътрешния стенопис на светеца с патерица в десницата сред пейзаж, който виждат поклонниците излизайки, докато Богородичната икона ги посреща като влизат. През 1953 г., на иконата на светеца в храм Покров Богородичен в София до иконостаса на северния олтар стои същият текст: „Богатство инока суть не сребро и злато, но...“... Същият свитък държи светеца и на стенописите в църквите в Надежда и Връбница. В централния софийски римокатолически храм по източен обред „Успение Богородично“ образът на светеца посреща вярващите още на южната част на западната фасада с красива мозайка, на която светецът е с пастирския си жезъл и държи загърнат свитък. Посланието от Завета на светеца: „Не бойте се, прочее, защото силата (Божия) се в немощ проявява...“ изпъква с червенокафявите си църковнославянски букви в долната лява част на фигурата в арката със светлата и красива мозайка¹⁰.

На златистия фон с едри бели църковнославянски букви е изписано същото, вече и като декорация и в дясно отново с тъмните

⁹ Завет на Свети Йоан Рилски към неговите ученици, Уебсайт на Рилския манастир, [Website of the Rila Monastery, <https://rilskimanasfir.org/bg/sv-ioan-rilski/zavet-na-sv-ioan-rilski/>, (Last view: 01.04.2019)], в илюстрацията към текста е представен свети Йоан Рилски с учениците си и свитъка гласи: „Първом търсете Царството на Бога...“ (Мат. 6:33 Първом търсете царството на Бога и Неговата правда и Пс. 102:19 Търсете царството Божие, в което Сам Бог седи на царския престол); Същият свитък държи светецът в патронния и житийния стенописи на вътрешната, Самоковската порта на Рилския манастир, където в издигнатото арковидно пространство е изобразен сред хора, птици и животни и пейзаж с изглед към портата;

¹⁰ Вероятно и това интересно мозаечно произведение е дело на проф. Здравко Каменаров, който е автор и на монументални и кавалетни иконописни творби в множество живописни техники в интериора на главния храм на българските римокатолици от източен обред, униатска църква „Успение Богородично“ на ул. „Люлин планина“ в София и вътрешния параклис „Богоявление“.

букви е указано, че текстът е от Завета на свети Йоан Рилски. Във вътрешността на красивия храм украсен от професор Здравко Каменаров при последното осветяване на храма, иконата на светеца е в най-северния образ на втория светийски ред на иконостаса¹¹. Светецът е изобразен и в други храмове на българските римокатолици от източен обряд.

Текстове от песнопенията към свети Йоан Рилски

Църковните певческите, поетични и риторични произведения като служби, акатисти, похвални слова, проповеди и наративна проза, изобилстват с текстове, които могат да са част от иконните образи. Такива са думите от приветствието на ангела подаващ небесния хляб от сегмент в един от житийните епизоди съществуващи и като отделни икони и стенописи: „Радвай се, Йоане, приел (че прие, приемащ или приеми) благодат от Бога!“ е изписано на белите извити ленти или панделки, които представят текстовете. А в един от рилските стенописи е добавен и надпис: „Радуйся постнических воистину подвигов благовонний сосуде!“.

Срещат се икони, на свитъка на които е изписано песнопението прославящо светеца, тропар, който се пее на глас 1: „Покаяния основание, прописание умиления, образ утешения, духовнаго совершения, равноангельное житие тове бысть, преподобне. В молитвах убо и в пощениихъ и в слезахъ пребывавый, отче йоане, моли Христа Бога о душахъ наших!“ или „Основа на покаяние(то), пример (предписване¹²) на умиление(то), образ(ец) на утешение(то) и (утешения за) на (от) духовно съвършенство бе(ше) (твоео житие бе равноангелно) твоят равноангелски живот, преподобни,(; пребивавал) и тъй (като си пребивавал) в молитви, пост(ничество) и съзри

¹¹ Наблюдение от 26 април 2019, непосредствено преди относително по-ранното вечерно богослужение на Разпети Петък и разказ от о. Благовест Вангелов, Католическа Апостолическа Екзархия, който включваше и множество исторически разяснения за други храмове на общността.

¹² Траянополски, Иларион, Епископ (съст.), Сияние на светостта. Вечен календар. Пространен православен месецослов, София, ПИК, ISBN 954-734-018-2, 174-175 с. (Trajanopolski, Hilarion, Bishop (ed.), n. d.);

(пребиваваш, отче). Отче Йоане, моли Христа Бога за нашите души!”. Тропарът се изпълнява често от поклонниците при техните молитви по пътя или при спирането им по оброци и храмове и се възприема като химн на похода и може да се очаква появата именно на тези думи по походните икони. Но тъй като словата от свитъка следва да са изказ от страна на светеца, по-удачното разположение на отправяните към него песнопения може да бъде дори в орнаменталната украса, по одеждите, нимба и други иконографски елементи, на фона, по рамката, кивота, носилото проскинитария, аналоя, на гърба на иконата, по хоругвите и знамената, на допълнителни елементи и поклоннически аксесоари, книги и в дигитален вид. В стенописта възможностите за разполагане на текстовете за още по-разнообрази.

Рядко срещани текстове на свитъците

Непопулярен остава текстът на свитъка на свети Йоан Рилски от стенописите на Земенския манастир¹³, където той е изписан в архаичен и аскетичен югозападен късновизантийски провинциален народен стил и като великосхимник с кръст (Mavrodinova, 1980). Образът е поместен на южната страна на югозападния стълб в първия регистър на иконописната програма, срещу киторските стенописи и до свети апостол Петър на източната стена на същия стълб, подобно на Търновския стенопис на северната стена на югозападния стълб, отново до апостола. Без специализирани разяснения думите от свитъка звучат на съвременния зрител съвсем бегло есхатологично: „Имай(ки) в ум(а си) съд(и)ното пришествие...“. Копие на този стенопис от Ростовцев от 30-те, изготвено на платно при реставрацията на паметника, се извисява и до днес заедно с боянския образ в началото на експозицията на ЦИАМ. Днес този проникновен образ е избран при илюстрирането на детска църковна книжка с житието на светеца¹⁴, а на свитъка е написан неговия тропар (Delchava and Naumets, 2015). В Кокалянски манастир,

¹³ Надписите са проучени от Иван Гълбов и Стефан Смядовски, както и голяма част от споменаваните в този текст паметници само с оглед на първото впечатление на поклонниците;

¹⁴ Делчева, Йорданка, Дария Наумец, Житие на свети Йоан Рилски, Скрино, Руенски манастир „Свети Йоан Рилски“, 2015 (Delchava and Naumets, 2015);

вероятно през 1946 г., йеромонах Николай Шелехов, богослов и духовно чедо на свети Серафим Соболев надписва подробно стенописа с името на светеца на църковнославянски.

А на свитъка изписва с червени букви следния текст от посланието на свети Йоан до свети цар Петър¹⁵: „Валяйся под ногама матере твояе цркве(и) припадай усердно и верхъ прекланияй тоя первопрестолником“ или „Валяй се под нозете на твоята Майка, Църквата, прекланияй се усърдно и скланяй глава пред Нейните первопрестолници...“.

През 1953 г. Шелехов изписва двете композиции с многолюдния Събор на светите просияли на българска земя във връзка с учредяването на празника. В софийския вариант, който днес е на южен проскинитарий в църквата „Свети свети Кирил и Методий“ на Женския пазар, зографът поставя текста на застъпническата молитва на предстоящите към многомилостивия Господ да спаси и съхрани и благослови страната и народа ни, върху облаците разделящи земния и небесния свят. Думите на молитвата стоят между протегнатите ръце на преподобните светии Йоан и Теодосий представящи сонма на преподобните обърнати молитвено към Христос на трон в центъра на композицията. Под фигурите на светиите на стolicната икона се вижда благословената българска земя в пейзаж с ръкописен надпис, а на рилската е изобразен манастирът, няма текст върху облаците, а двамата преподобни държат свитъци.

Свети Йоан е в центъра и на съвременния вариант на тази сложна композиция в иконите на Пенка Гайдарова от 90-те, включително и на Събора на софийските светии в Софийската семинария и в храм „Света София“. Подобно деисисно решение от страна на творческия колектив ръководен от Владимир Аврамов днес може да се види в новоизписания ловчански катедрален храм „Свети свети Кирил и Методий“. Аврамов и Йордан Христов в карловската икона по същия сюжет обръщат част от водещите фигури фронтално и свети Йоан, с

¹⁵ Писмо на свети Иван Рилски до свети цар Петър, Уебсайт: Материали по история, [History Materials, http://ald-bg.narod.ru/biblioteka/bg_srednoviekovie/bolg_dok/dok_bolg_zare/petar_1/pismo_lv_an_Rilski-Petar.htm], (Last view: 01.04.2019)]

красиво извит диагонално нагоре свитък, макар и в централната група светии, остава зад светителите.

Рядкост е приспособяването на образа на светеца към празника към посвещението на храма или житиен епизод на светеца. В един такъв случай текстът върху свитъка на съвременен стенопис в нова църква гласи: „Господи в ръце твои предаю дух мой – и се этими словами он предал свою чистую душу Богу“ или „В Твоите ръце, Господи, предавам духа си – и с тези думи той предаде чистата си душа на Бога“. Светецът е облечен в кафява мантия, оранжево расо и тъмносини кукул и схима и държи жезъл в дясната си ръка, свитъкът в лявата по-ниско, а одеждите са обрамчени с ивица с изписана молитвата „Свети Боже...“ Отпустителния възглас при изхода на душата на светеца добре подхожда на църква посветена на успението.

В църквата „Свети Вмчк Димитър“ в село Зимница, Ямболско свети Йоан Рилски държи свитък с ирмоса на трета песен от канона на утрента: „Прозвела есть пустыня яко кринь, Господи, языческая неплодящая церковь, пришествием Твоим в нейже утвердися (мое) сердце мое...“. Арковидното поле с образа на светеца сред богата декорация на наоса е дело на зографа Михаил Маковкин, наскоро реставрирано, поместено на Facebook страницата на храма¹⁶ по случай 1 юли 2018 и представя преподобния с кръст, открита глава и на фон от пейзаж с три реда облаци в цветове преливащи нагоре до златен наднебесен фон. В същия храм, в композицията представяща срещата с цар Петър, свети Йоан държи затворена книга и с протегната напред десница с неопределен благославящ жест.

В информационното общество художниците имат духовната и артистична свобода да издирват и добавят още решения към голямото разнообразие от добре проучените средновековни, възрожденски, модерни и съвременни авторски подходи. В началото на възстановяването на връзката на артистичния елит с църковния в края на социалистическия период дори се случва по композиционни причини иконния надпис да се премести върху свитъка и да се добави пояснение, че преподобният е историческа личност, тъй като

¹⁶ [Hram Sveti Dimitar, <https://www.facebook.com/hramsvetidimitar>, (Last view: 01.04.2019)]

пейзажната композиция е трябвало да бъде светска (Фигура 1)¹⁷. Във време, когато вярващите са могли само да мечтаят за поклонничество извън страната, тази монументална църковно-историческа стенопис с находчивата си декоративна художествена интерпретация на свещените сюжети и персонажи събира в цялостно духовно повествование множество манастири и светии в притвора на храма на Германския метох „Свети Йоан Рилски“ край София и в крайна сметка, може да се каже, че и досега „стои добре“ и посланието ѝ като цяло е благочестиво.

Сред сполучливите църковни и високо-художествени решения в наши дни са думите: „Братие, имейте мир и светлост“ „Братя, имайте... мир и светлост“, на свитъка в съвременния стенопис на светеца до неговата стенна икона в западната част на северната стена на църквата „Преображение Господне“ в квартал Долни Лозенец в София от стенописките Елеонора Караиванска и Вера Върбанова. Църковнославянският текст е добре пропорциониран и достатъчно едър за да се забелязва и разчита отдалеч; поставен е по старата традиция на части в редове за да се побере добре, изписан е много професионално и е със същата калиграфска прецизност е фино с цветни декоративни елементи на миниатюрна книжна украса: заглавка, винетка и концовка. Това решение много напомня на красивата книга в

¹⁷ Патронното изображение от притвора на църквата е изписано в началото на 80-те години, от пловдивския реставратор Иван Иванов, художник към Ефория „Зограф“ и преподавател в НХА, както става ясно от Google сайта му: [Ivan Ivanov, <https://sites.google.com/site/ivanivanovprofi/>, (Last view: 01.04.2019)]. Днес дарственият надпис видим на проектите не се открива на място. Надвратната ниша е изобразена като вход на пещерата в изгледа към Рилския и други манастири, върху планината са добавени флорални мотиви, които да загатват рамка, а името на светеца е написано на свитъка: „Иван Рилски, основател на Рилския манастир, X век“, както са обозначени и други свещени персонажи в композицията, освен тези, които държат азбука или книга със своите съчинения. В арковидната нишата над вратата на църквата отвън е направено стенописно копие на византийската рилска икона от XIV век, а светецът е изобразен още и в полето на проскинитарната банската икона Коронация на Богородица. На входа на манастира е поставен дърворезбен релеф на главата на светеца с кукул и ореол, а възрожденските икони от иконостаса (на самоковските зографи Доспевски от 1886 година) и от колекцията на манастира в софийския регионален исторически музей са красиви късни образци на възрожденското изкуство.

ръцете на свети Кирил в академичната икона от северния иконостас в храм-паметника „Александър Невски“ и на свитъка в спуснатата ръка на свелия поглед свети Йоан на иконата в южния иконостас. В новоосветения към същата енория храм „Въздвижение на Честния Кръст Господен“¹⁸ дигиталните стенописи с богата иконографска програма представят светеца в цял ръст, с кръст в лявата ръка и патерица в десницата, но съвсем без свитък с надпис, в северния параклис в извитата страна на олтърната част, от изток на образите на светиите Методий и Кирил¹⁹.

Съвременната голяма обкована икона на зографите Димчовски от 2017, вероятно изписана за Троянски манастир, става фон на плаката на Свето-Йоановите четения през 2018 година. На хоризонтален свитък в лявата ръка на светеца е изписано: „Дети мои, сие не по моим силам, аз немощной человек, якоже и вы: один Бог может исцелит(и) его!“ Това изображение доминира от украсения кръст и с въздушно нарисваната брада изглежда е препис по образца на една от рилските възрожденските икони с гръцки надпис „В сердцах кротких...“. Надписът на обкова е в различни полета, на църковнославянски, но поставен по днешния начин на четене като отъясно на светеца в четири реда са съкращенията за преподобен Йоан, а от лявата му страна и дясна за зрителя са буквите за рилски чудотворец.

Друго хубаво съвсем съвременно изображение, но във висок византийски стил посреща идващите в сградата на Софийска Митрополия. Зографите Йордан, Светла и Недялко са изписали светеца със свитък в лявата ръка: „Видите, братие, путь сей оузкий, иже вводит в райскую широту, а широкий во ад“. Оттам и жестът на десницата която сочи този спасителен път към вечността, от мястото, където преди е Разпятието към приемната на висшето духовенство.

¹⁸ С крипта на „Вмчк Мина“, както преди а наречен храм строен от алтернативните църковни структури, Църквата е преустроена в чест на стария оброк на Горни Лозенец, кръстът на който е пренесен в преобразенската църква, а при завършването на ремонта е поставен от източната страна на новия храм;

¹⁹ Наблюдение в навечерието и деня на осветяването на църквата на 15 октомври 2017 г.;

Нечетими текстове на свитъците.

В южната част на преграденото високо зално пространство на притвора на патриаршеската катедрала „Свети благоверен Александър Невски“, зад няколкото магазинчета от юг, са разположени монументалните стенописни изображения на руските светии от север и на българските – от юг и това помага образите да бъдат разпознати. Свети Йоан е красиво изобразен в огромна реалистична църковна картина в едно от така обособените изобразителни полета. Свитъкът в тази представителна за българското изкуство от този период живопис е в двете ръце на преподобния и съдържа дълъг текст, вероятно от Завета, чиито букви са твърде смалени за да могат да се възприемат отдалеч.

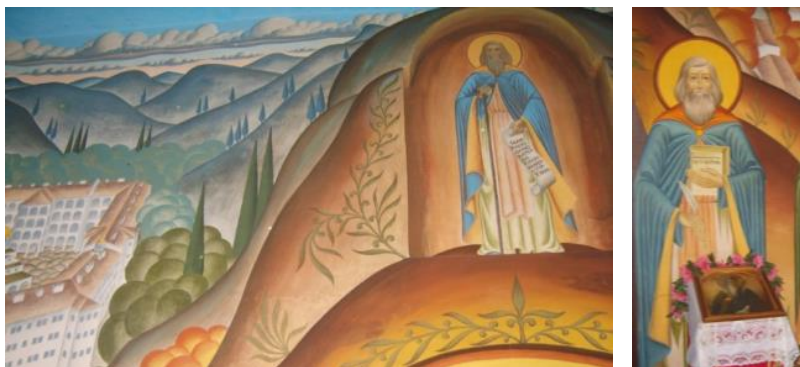
В други паметници, прекаленото съкращаване на думите на светеца към вярващите или Бога се избягва чрез обръщане на текстовете по дължина, независимо от положението на свитъците. Другаде посланието се изнася извън свитъка, на друго място в изобразителното поле или извън него, където могат да се добавят и молитви, например във фона, върху разтворена книга²⁰, в одеждите, декорацията или на обратната страна на иконата. Добро решение са допълнителните полета за текстове, в рамка окачена в самия стенопис, както е запазен тропарът в параклиса на светеца в Челопеченския зографски метох²¹.

Препятствия за доброто и цялостно въздействие на образите на светеца са още и разрушеното състояние на някои надписи, особеностите на езика на текстовете от миналото, особеностите на репродуциране в различни мащаби и материали, както и нивото на калиграфията и обстоятелствата на експонирането на иконописните

²⁰ Такава иконография има съвременната допоясна икона на светеца в старинен стил, изписана през последното десетилетие от зографа Милен Георгиев за великотърновския храм „Успение Богородично“. Иконата беше носена на литията при юбилейната поклонническа инициатива на засаждане на дъбова фиданка при възстановката на средновековната църква на „Свети Йоан Рилски“ на Цветница, 21 април 2019 година.

²¹ Стенописите представящи образа и житието в малкия параклис на светеца в Челопеченски манастир „Рождество Богородично“, метох на Зографския манастир, бяха изписани от зограф Младенка Ланджева и курса по иконопис „Захари Зограф“ при столичния храм „Покров Богородичен“ през 2012 година с дарение на Татяна Попова.

произведения в храмова или музейна среда. Характерен пример в това отношение е една графична илюстрация в църковна книга по образа на старата рилска икона с гръцки надпис и текста, който в копието за печат е предаден условно с чертички, а в заглавието на фигурата е даден друг подходящ молитвен текст. Трудно се прочитат и много от текстовете изписани ръкописно на панделки във фона на миниатюрните епизоди в житийните щампи и икони или върху ограничаващите полета между отделните клейма, ако не се стигне до литературата, където е публикуван паметника или ако в експозицията или храма изображението не може да се възприеме достатъчно ясно.

Фигура 1. Авторско патронно изображение от притвора на църквата на Германския метох от началото на 80-те и аналогна икона пред стенописите

Литература / References

- Delchava, Yordanka; Naumets, Dariya, (2015).** Life of St. John of Rila, Skrinio (in Bulgarian), Rouen Monastery "St. John of Rila", 2015 // Делчева, Йорданка, Дария Наумец, Житие на свети Йоан Рилски, Скрино, Руенски манастир „Свети Йоан Рилски“, 2015]
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1981).** Bulgarian National Saint in Medieval Visual Art 13th-15th centuries (in Bulgarian), In: Giyzelev, Vassil, (ed.), History, Art, and Culture of Medieval Bulgaria, Sofia, Narodna Prosveta, 1981, Pages: 196-210 // [Матакиева-Лилкова, Теофана, Българският национален светец в средновековното изобразително изкуство XIII-XV вв., В: Гюзелев, Васил (състав.), История, изкуство и култура на средновековна България, София, Народна просвета, 1981, Страници: 196-210];
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1980).** Ivan Rilsky and Tarnovo Cultural Traditions (in Bulgarian), In: Vekove, No 1, 1980, ISSN 0324-0967, Pages 5-15 // [Иван Рилски и търновските културни традиции, В: Векове, № 1, 1980, ISSN 0324-0967, Страници: 5-15];
- Matakieva-Lilkova, Theophana, (1978).** Image of Saint John of Rilla in Bulgarian Visual Art (in Bulgarian), In: Proceedings of Church-Historical Institute and Archive and Church-Historical and Archaeological Museum, Volume 1, 1978, pp. 87-116 // [Образът на свети Иван Рилски в българското изобразително изкуство, В: Известия на църковноисторическия институт и архив и на Църковноисторическия и археологически музей, Том 1, 1978, 87-116 с.];
- Mavrodinova, Lilyana, (1980).** Zemen Church: History, Architecture, Painting (in Bulgarian), Publisher: Balgarski hudozhnik, Sofia, Bulgaria, ISBN 75-Б (092) III 21 9538274512/7240-24-80, 1980 (Мавродинова, Лиляна, Земенската църква. История, архитектура, живопис, София, Български художник, ISBN 75-Б(092)III21 9538274512/7240-24-80, 1980);

Penkova, Bisserka, (2008). The Image of Saint John of Rilla in Boyana Church (in Bulgarian), In: Old Bulgarian Literature, Volume 39-40, No 1, 2008, ISSN 2535-0919, 0204-868X. // [Пенкова, Бисерка, Образът на свети Йоан Рилски в Боянската църква, В: Старобългарска литература, Том 39-40, № 1, 2008, ISSN 2535-0919, 0204-868X];

Trajanopolski, Hilarion, Bishop (ed.), (n. d.). Radiance of Holiness. Perpetual calendar. Extensive Orthodox Monthly (in Bulgarian), Sofia, PIK, ISBN 954-734-018-2, pp. 174-175 // [Траянополски, Иларион, Епископ (съст.), Сияние на светостта. Вечен календар. Пространен православен месецослов, София, ПИК, ISBN 954-734-018-2, 174-175 с.:]

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО: ОПАЗВАНЕ, ПРЕДСТАВЯНЕ, ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE: PRESERVATION, PRESENTATION, DIGITALIZATION

Научна поредица: брой 1(6), година V (2019)
Science series: volume 1(6), year V (2019)

ISSN: 2367-8038

Редактори
Петко Ст. Петков
Галина Богданова

Editors
Petko St. Petkov
Galina Bogdanova

Институт по математика и
информатика
БАН, България

Institute of Mathematics and
Informatics
BAS, Bulgaria

Материалите в сборника са обект на авторско право. Разрешава се безвъзмездното ползване на техни електронни/ хартиени копия само за лична употреба или с цел обучение, при писмено указание за липса на търговски намерения и пълно цитиране на текста от тази страница.

За копиране под друга форма, препубликуване или публикуване на сървъри се изисква писмено разрешение и/или заплащане.

This work is subject to copyright. Open and free use of digital/ hard copies of publications is granted only for personal or educational use, while there are written statement for not-commercial intention and full citation of the text of the current page. For any other reproducing types, re-publishing, photocopying, recording, or any other storage retrieval system/server is required written permission and/or fee.

© Авторски колектив, 2019

© Authors` Group, 2019

Технически редактори:
Николай Ноев, гл. ас. д-р
Калина Сотирова-Вълкова, ас. д-р

Technical editors:
Nikolay Noev, Assist. Prof. PhD
Kalina Sotirova-Valkova, Assist. Prof.
PhD